

dovedl ocenit přínos, který jeho zemi přinášeli lidé pracovití a čestní. Bída vystěhovalců byla veliká. A nebylo možno říci, nepřikvačí-li válečná vichřice právě na kraj nebo město, kam český exulant směřoval. I zdálo se mnohým snesitelnějším východiskem *podřídít se doma na oko*, v očekávání změny, která jim přinese novou možnost přihlásit se otevřeně k víře, zatím v srdci skrývané. Skutečně se náboženský útlak uvolňoval, kdykoli v Německu vítězila evangelická strana a vojska evangelických knížat se blížila k hranicím, a přestával ovšem docela v té části země, která jimi byla dočasně obsazena. Ze střední Moravy uchýlovali se mnozí na Valašsko, kde odboj proti císaři trval přes dvacet let. I několik bratrských kněží tu působilo. Teprve v této době byly sem přineseny mnohé bratrské knihy, které spoluutvářely ráz náboženské tradice valašských evangelíků pro další generace.

Ale jiní z těch, kteří zůstali pro zachování svého majetku, přivykali přetvářce, postupně se i v srdci odvraceli od evangelia a byli znenáhla podmaňováni katolickou misíí, která při vši brutalitě na jedné straně vládla dovedně všemi prostředky duchovního působení a měla své obětavé představitele. Zejména kraje přilehlé k zemím katolickým, západní a jižní Čechy, byly brzy pokatoličtěny docela.

Totéž, co bylo pověděno o pánech a měšťanech, platí i o poddaných s tím rozdílem, že jim veřejný odchod ze země dovolen nebyl. Právo na svobodu vyznání, v předbělohorské době i pro ně platné, úplně ustoupilo vůli panovníkově. Kromě toho byli jako nutná pracovní síla připoutáni k hroudě. Pokud to bylo poněkud možné, zacházeli bratrští kněží zpět do vlasti, aby duchovně opatrovali zbylé Bratry. Z Uherské Skalice docházeli tak na př. až do Fulneku. Nyní nastávala opět situace, kdy měl kněz co možná zastat soudce sboru nebo otec rodiny vedením tajného domácího shromáždění a vyučováním dětí. A nové ceny nabývala bible, Nový Zákon, Žaltář, zpěvník a modlitební kniha jako prostředek soukromého vzdělávání, i nové útěšné a vzdělavatelné knihy, psané z potřeby nastalé situace.

Počet *bratrských exulantů* se odhaduje na 5 až 6 tisíc. Bratrští páni se rozešli po místech, kde mohli působit pro další odboj

politicky nebo vojensky ve službách evangelických panovníků jako Ladislav Velen z Žerotína a jeho synové, Zdeněk z Hodic a mnoho jiných. Blízkost vyznání vedla jednotlivé Bratry do reformovaných zemí vzdálených od vlasti. K Holandsku jim nadto ukazovala přítomnost krále Fridricha. Bohuchval Berka z Dubé zemřel v úplné chudobě v holandském Franekeru. Vzdělání jednotlivci měšťanského rodu se uplatnili jako bohoslovci, učitelé, lékaři a spisovatelé, kde jim k tomu byla dána příležitost, zejména v Německu a opět v Holandsku, kam již dříve směřovali za studiem reformovaní a bratrští bohoslovci z Polska. I do luterského Saska a do Míšně jako do nejbližšího sousedství Čech šli mnozí Bratři. Exulantský sbor vytvořili ve Slezsku v Břehu. Zde zemřel B. Korvin, někdy pražský kazatel, zde působil sudí Jednoty Jiřík Erastus. Také jinde ve Slezsku získávali Bratři útočiště u spřátelené šlechty. Na usídlení většího počtu exulantů nebylo zde však možno pomýšlet, a Starší pečovali o to, aby se i tentokrát odchod do exilu co možná organisoval tak, aby mohlo být i za hranicemi udržováno sborové obecnství. Kněží měli být co možná pohotově, aby se ujali duchovní práce doma, jakmile bude vlast osvobozena. I směřoval hlavní houf Bratří z Moravy *na Slovensko*, kde od míru Vídeňského [1606] obě evangelické církve požívaly svobody, posílené vlivem Bethlenovým, častým členem koalic evangelických mocností v boji s císařem [† 1629]. Bratři se usazovali zejména v královském městě Skalici, v blízkém Šobotišti a pak v Pováží na statcích potomního nástupce Bethlenova Jiřího I. Rákóczyho, zvláště v Lednici a v Púchově. Vedle kněží a pánů [ti volili hlavně Skalici] usadilo se tu hojně řemeslníků a bratrské sbory zde prospívaly po několik desetiletí. Také v Markušovicích ve Spiši vznikl menší bratrský sbor.

I v Polsku byly svobodnější konfesijní poměry než v porobených zemích českých, třeba tiseň, ve které tu evangelické církve šly, za vlády Zikmunda III. neustávala. Vzrůst Jednoty přičleněním reformovaných sborů kujavských byl současně sražen útrátou několika starších sborů, zejména v Kožminku [kolem r. 1620]. Kde však šlechta ještě trvala při Jednotě, mohly i v této době bratrské sbory pracovat v pokoji. Příliv českých exulantů